

Jakou demokracii pro Slovensko?¹

LUBOMÍR KOPEČEK*

Abstract: What kind of democracy for Slovakia?

This article discusses the question of the best democratic model for the Slovak republic. The Slovak politics and society were characterised by great degree of polarisation in 1990s. The political elite was fragmented. Within there was run a sharp political contest between the camp lead by Mečiar's Movement for Democratic Slovakia (HZDS) and the camp of their opponents. In 1994–1998, HZDS tried to implement the majority model of democracy, but the outcome was endanger of the democratic regime. Afterwards (1998–2002), its political opponents have assumed the executive power and have isolated HZDS. In this era there were reinforced some consensual elements. But, it did not lead to ultimate consolidation of democracy.

The Slovak society is divided by several cleavages. The most important are ethnic and culture-society cleavages (the class cleavage is blocked by both of these cleavages). In my opinion the solution of the Slovak problems with consolidation of democracy is the implementation of some elements of consensual A. Lijphart's model of democracy (in the first place the minority veto).

Keywords: Lijphart, democracy, Slovakia, cleavages.

Slovenská spoločnosť a politika se v 90. letech vyznačovaly vysokou polarizací a řadou problémů s fungováním demokratického režimu. Slovenská politoložka Soňa Szomolányi v této souvislosti poměrně výstižně konstatovala, že čtvero svobodných voleb – 1990, 1992, 1994, 1998 – mělo charakter tzv. kritických voleb, tj. voleb, které byly bodem zvratu, v němž se rozhodovalo o samotném charakteru režimu a zahraničněpolitickém směřování země (Szomolányi: 1999, 9; srov. Malová: 1998, 43–59). Je nutné dodat, že stejně lze klasifikovat i volby 2002 (jejichž výsledky byly v době finalizace této statě ještě neznámé).

Pro osvěžení paměti je možné stručně připomenout: „zakládající“ volby 1990, v nichž zvítězila Veřejnost proti násilí (VPN), potvrdily výsledky změny režimu z listopadu 1989 a odstartovaly éru politické a ekonomické transformace. Volby 1992 ukončily existenci federálního státu a vedly k budování nových (či přeměně stávajících) demokratických politických institucí v instituce nezávislého státu. Vládnoucí Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) a Slovenská národní strana (SNS) ovšem zpochybnily směr demokratického vývoje (formálně ne demokratický režim jako takový). Existující a fungující dělba moci mezi jednotlivé politické instituce ovšem tento vývoj zkorigovala. Alespoň tak je možné interpretovat vyslovení nedůvěry Mečiarově vládě parlamentem na začátku roku 1994. Volby 1994 ovšem tuto korekci zvrátily (Szomolányi v této souvislosti mluví o „odklánějících“ volbách). Politika uplatňovaná vládní koalicí

* Autor působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, adresa: Gorkého 7, 602 00 Brno, e-mail: kopecek@fss.muni.cz; tel.: 05/41615128.

HZDS, SNS a Sdružení dělníků Slovenska v letech 1994–1998 posunula Slovensko k hranici demokratického a nedemokratického režimu, přičemž se tu objevila tendence po změně „pravidel hry“, tj. polistopadového demokratického režimu. Slovensko se tak ocitlo ve stavu nekonsolidované demokracie (Szomolányi: 1997, 7–26).

Volby 1998 za této situace znamenaly výraznou politickou změnu a v mnoha ohledech „vrátily“ Slovensko na cestu, kterou se vydalo na začátku 90. let. Definitivní stabilizaci demokracie ovšem nepřinesly. Neustále přítomné riziko zvratu tak vedlo ke zvláštnímu balancování mezi nekonsolidovanou a konsolidovanou demokracií. Politolog Michal Kubát v této souvislosti používá zvláštní, leč výstižný termín „semikonsolidovaná“ demokracie (Kubát: 2001, 36). Před volbami 2002 tak nadále panovala nejistota, zda dojde k potvrzení vývoje po volbách 1998. Přelomový charakter každých voleb pro slovenskou demokracii nás nevyhnutelně staví před otázku, jak demokratický režim trvale stabilizovat. V této statě se nebudu přímo zabývat teoriemi demokratické tranzice či konsolidace, byť jejich aplikace je ve slovenském případě v mnoha směrech zajímavá. Z praktického hlediska se mnohem důležitější jeví zodpovězení otázky *jaký model demokracie je pro Slovensko nejvhodnější*.

1. Teoretické modely demokracie A. Lijpharta a politická elita

Konceptů, modelů a typů možných demokracií existuje celá řada. Velmi inspirativní a oblíbená je přitom typologie nizozemského politologa Arenda Lijpharta. Ten v 60. letech identifikoval čtyři typy demokratických režimů, přičemž vzal v úvahu stav dvou proměnných – různého stupně kulturní fragmentace dané společnosti (vysoký – nízký) a stylu chování politických elit (konkurenční – konsensuální) (Lijphart 1968: 3–14). Došel tak k následujícím typům:

1. demokracie **odstředivá** – soutěživost elit se propojuje s vysokým stupněm kulturní fragmentace dané společnosti. Tento typ reprezentovala např. tehdejší Itálie, čtvrtá francouzská republika (1945–1958) nebo výmarská republika (1918–1933).
2. demokracie **dostředivá** – soutěživost elit se tu propojuje s vysokým stupněm kulturní homogenosti společnosti. Tento typ reprezentuje např. Velká Británie, USA, Austrálie, Nový Zéland či Spolková republika Německo.
3. demokracie **konsociační** – konsensuálnost elit je propojena s vysokým stupněm kulturní fragmentace (fakticky segmentací) společnosti. Příkladem je třeba Rakousko, Belgie či Holandsko.
4. demokracie **depolitizovaná** – konsensuálnost elit je tu propojena s nízkým stupněm kulturní fragmentace společnosti. Příklady podobné demokracie jsou ovšem podle Lijpharta spíše teoretické.²

(Ne)soudržnost elity a (ne)homogenita dané společnosti jsou tak klíčovými faktory určujícími charakter demokracie v každém státě. Co se týká elity, o jejím významu pro fungování demokracie není pochyb. Z hlediska empirické využitelnosti je ovšem dobré její lijphartovské pojmání rozčlenit detailněji. Politickou elitu tak lze typologizovat jako **ideologicky integrovanou**, **normativně integrovanou** nebo **fragmentovanou elitu** (Burton, Gunther, Higley: 1995, 16–25). Je přitom zohledněn stupeň její strukturální integrace a míra konsensu v politických hodnotách.

Za ideologicky integrovanou elitu lze označit takovou elitu, u níž existuje široký konsensus u prakticky všech politických hodnot. Mimo to ovšem funguje mezi jejími členy obecný názorový

konsensus také o základních metodách a prostředcích politické činnosti. Jiné pohledy (odlišné či dokonce protikladné) jsou pacifikovány. Důsledkem ovšem může být nejenom monolitický charakter takové elity, ale i formování výlučné (uzavřené) elitní skupiny s vlastní identitou, která ji silně odlišuje od zbytku (či velké části) společnosti. Politickou opozici pak vytvářejí kontraelity, které často nabývají nelegální či antisystémový charakter.

Normativně integrovaná elita má odlišný charakter. V jejím rámci vystupují hluboká štěpení, která se utvářejí na základě odlišných pohledů a postojů jejích členů. Jednotlivé frakce politické elity vedou veřejné spory o zásadních ideologických a politických otázkách a vytvářejí tak širokou možnost volby. Ovšem základem stále zůstává konsensus o základních „pravidlech hry“. Prezentace odlišných pohledů má tedy své hranice a konkurence jednotlivých politických uskupení je omezená. Politická opozice má charakter zpravidla formalizovaný, organizovaný a (pro)systémový a je ochotna přistoupit v „zásadních otázkách státního zájmu“ na politický kompromis.

Fragmentovaná politická elita má v sobě zabudován největší stupeň opozičnosti (ve srovnání s předchozími dvěma typy). Strukturálně je jen minimálně integrovaná a disponuje nevelkým stupněm normativního konsensu. Konfrontační charakter interakce uvnitř politické elity se projevuje nejen v otázce nemožnosti politického konsensu o základních hodnotách, ale i v nástrojích, které jednotlivé frakce elity využívají. Diskreditace a skandalizace politických protivníků se stává běžným jevem. Navíc se projevuje (i uvnitř politické opozice) častá existence rozdílných názorů na programové cíle. Na tomto základě vznikají četné vnitrostranické frakce, které mohou vést k dezintegraci jednotlivých politických formací.

2. Slovenská politická elita a demokracie

Slovenská situace 90. let poskytuje zajímavý případ třetího typu – fragmentované politické elity. Cesta k ní ovšem nebyla zcela přímá a existovala tu (především na přelomu let 1992/1993) i možnost úspěchu jiného typu (pravděpodobně normativně integrovaného). V roce 1990 se téměř celá nově se formující slovenská elita (snad s výjimkou SNS) shodla na základních cílech politické a ekonomické transformace. Dokonce i vedení v danou chvíli izolovaných slovenských komunistů, kteří už v tomto roce zahájili změnu své identity a programové orientace, bylo ochotno směř a cíle vývoje země v zásadě akceptovat. Už během následujících měsíců ovšem nastala silná fragmentace v rámci politické elity, přičemž se objevily výrazně odlišné názory nejenom na rychlost a podobu transformace, ale i změnu stávajícího státoprávního uspořádání. Tento zlom nesignalizoval jen rozpad největší vládní formace VPN a vznik HZDS, ale i rozštěpení (co do velikosti druhé velké vládní strany) Křesťanskodemokratického hnutí (KDH) na začátku roku 1992. Vítězství HZDS ve volbách 1992 a naopak krach stran prosazujících udržení dosavadního kursu transformace, potvrdilo převahu té politické opce, která prosazovala korekci původních východiskových hodnot z roku 1990. Nemuselo to ovšem nezbytně znamenat zásadní příklon k fragmentované politické elitě, naopak. Přes rozdílné názory na průběh a formu transformace se velká část slovenské politické elity, která zůstala přítomna ve vrcholné politice po volbách 1992, byla schopna dohodnout v zásadních otázkách, tj. nevyhnutelnosti vzniku nezávislého státu (za situace, kdy vítěz voleb v české části státu nebyl ochoten přistoupit na konfederativní uspořádání), zachování už vytvořených demokratických institucí a dobudování chybějících, a pokračování (zpomalené) ekonomické transformace. Je sice faktem, že proti vyhlášení svrcho-

vanosti a ústavě Slovenska hlasovali poslanci KDH a zástupci maďarské menšiny. Nicméně po opadnutí emocí se i z jejich strany počátky nové slovenské státnosti nesly v duchu *snahy* po konsensu. Příznačné přitom je, že první slovenský prezident M. Kováč přes svůj původ ve vládnoucím HZDS dokázal pro své zvolení najít širokou podporu napříč politickým spektrem.

Tím, kdo nasměřoval Slovensko na jinou cestu, se stala část stranické elity vládnoucího HZDS v čele s předsedou Mečiarom. Politický styl uplatňovaný předsedou hnutí postupně vůči němu antagonizoval ostatní stranické elity včetně těch, které k HZDS měly původně velmi blízko, tj. elita postkomunistické Strany demokratické levice (SDL) a část elity SNS.³ Mečiarovy autoritářské tendence vyvolaly i opakované secese z HZDS, což byl další z dokladů formování fragmentované politické elity. Celá situace vyústila v konfrontační atmosféru roku 1994. Tu eskalovala hysterie okolo projevu prezidenta Kováče v parlamentu, jež vyústila v pád Mečiarovy vlády, ze strany HZDS bezohledně vedenou předvolební kampaň a po volbách v následnou mstu předtím od moci odstavených stranických elit.⁴ Období od konce roku 1994 do roku 1998 pak provázelo utvrzování dělicí linie uvnitř slovenské politické elity, když se vedle snahy o likvidaci opozičních elit (např. snaha zbavit mandátu poslance tehdejší Demokratické unie či přímo fyzické útoky na některé opoziční představitele – viz poslanec KDH F. Mikloško) zásadně proměnilo i zahraničněpolitické směřování země.

Konfrontace pokračovala i po volbách 1998, přičemž k její eskalaci vydatně napomohly (otázka do jaké míry úmyslně) pro změnu bývalé opoziční, nyní vládní, elity (viz asi nejmedializovanější případ – použití trhavin a zásahové policejní jednotky pro vstup do penzionu Elektra, v němž se zdržoval šéf HZDS). Výsledkem byla opět odvetná snaha HZDS a SNS destabilizovat jakýmkoliv způsobem stávající vládu (viz např. neúspěšné referendum o vyhlášení předčasných parlamentních voleb na podzim 2000). Paradoxně hlavním tmelem, který držel pohromadě vládní elitu v letech 1998–2002 (se vedle snahy udržet se u moci) stala i obava z nové odvety ze strany V. Mečiara v případě jeho návratu k moci. Svědčí o tom i fakt, že i když téměř všechny vládní strany prodělaly dezintegraci (s výjimkou na etnické bázi založené Strany maďarské koalice – SMK), dokázala se přesto většina antimečiarovské politické elity přes osobní a ideové animozity nakonec vždy dohodnout tak, aby zajistila přetrvání Dzurindovy vlády. Dezintegrace ovšem nepostihla jen vládní strany, ale i parlamentní opozici (viz odchod skupiny okolo poslance I. Mjartana z HZDS v roce 1999). Opět se tak potvrdilo naplnění hlavních rysů fragmentované politické elity.

Míra antagonismu a dlouhodobá neměnnost fragmentovanosti elity je o to překvapivější, že v podmínkách malých zemí, kde je politická elita početně omezená a zpravidla se dobře zná, se prosazuje obvykle konsensuálnější varianta – tj. buď ideologicky či dokonce normativně integrovaná elita.

3. Kulturně-sociální, etnická a regionální heterogenita a její odraz ve stranickém systému

Druhým determinantem, vedle charakteru politické elity, který výrazně ovlivňuje fungování politického systému, je míra fragmentace jednotlivých společností. Slovensko je zemí s etnickými menšinami. Maďarská menšina, která tvoří asi 10 % obyvatel⁵, má svou svébytnou politickou reprezentaci. Ta reagovala v 90. letech na společensko-politickou izolaci a ostrakizaci

maďarské komunity postupným posilováním vnitřní soudržnosti, což vyústilo ve vytvoření jednotné strany v roce 1998 (vznik SMK). Ani zapojení maďarské politické reprezentace do struktur vládní moci poté, co se antimečiarovský tábor v roce 1998 chopil vládní moci, nezměnilo nic na tom, že v rámci většiny slovenské společnosti i politické elity jsou Maďaři vnímáni převážně⁶ jako cizorodý a potenciálně nebezpečný prvek. Etnická konfliktní linie v rámci slovenské společnosti je velmi silná a účast maďarské politické reprezentace ve vládě je nutno v tomto kontextu brát především jako důsledek vnějšího tlaku, který si vyžádaly zahraničně-politické ambice země (EU a NATO). Etnické (slovensko-maďarské) cleavage by samo o sobě zřejmě stačilo (v lijphartovském smyslu) na označení slovenské společnosti za silně fragmentovanou, byť Maďaři tvoří jen relativně početně omezený (nicméně výrazně koncentrovaný) segment populace a ostatní národnostní menšiny nejsou příliš početné (Ukrajinci, Rusíni, Češi, Židé) nebo představují spíše sociální než národnostní problém (Romové).⁷ Přes to však tak je třeba vzít v úvahu ještě další štěpení.

Sama (etnický) slovenská společnost představuje poměrně diferencovanou kulturní entitu. Značné regionální a lokální rozdíly se potom promítají v (odlišných) sociálně-politických hodnotách. Asi nejviditelnější difference (vzhledem k ostatnímu území a hlavně bratislavskému centru) lze najít na východním Slovensku, které se vždy vyznačovalo velmi specifickou „východňarskou“ subkulturní identitou. Sociálně a ekonomicky se navíc na tomto regionu tvrdě podepsaly důsledky změn po roce 1989, což vyústilo ve specifický periferní protest. Na politické rovině se to sice nikdy po roce 1989 nepromítlo do tvorby sensu stricto regionálních stran, nicméně lze tu vysledovat jednorázové či opakované výrazné úspěchy stran, které vysoce překročily jejich celostátní volební zisky. Asi nejviditelnější příklad „regionalizující“ politické formace byla ve volbách 1998 Strana občanského porozumění (SOP) tehdejšího košického primátora R. Schustera, která v některých východoslovenských okresech překročila 20 % hranici, přičemž její celkový volební výsledek dosáhl pouze 8 %. Podobně úspěšné tu v předchozích volbách v roce 1994 bylo i Sdružení dělníků Slovenska (ZRS). Nadprůměrného volebního výsledku tu dosahovala (volby 1992) i SDL. Trochu paradoxní je, že jediným dlouhodoběji stabilizovaným subjektem s nadprůměrnými výsledky je ortodoxní Komunistická strana Slovenska (KSS), v celostátním měřítku jinak marginální strana s 2–3 % příznivců. Zde ovšem opakovaně (volby 1994, 1998) dosahovala v některých okresech výsledků, které byly i dvojnásobně lepší! Je pravděpodobné, že stejná situace se zopakuje také ve volbách 2002 (Krivý: 1999, 31–51; Krivý, Feglová, Balko: 1996, 53–54, 95–102).⁸

Společný jmenovatel všech těchto politických formací se hledá poměrně obtížně. Vždy šlo o subjekt, který vyjadřoval odpor proti ekonomicky negativním dopadům postihujícím region „v důsledku rozhodnutí Bratislavy“. Poté, co však daná strana začala participovat na vládní moci (SDL před volbami 1994, ZRS po volbách 1994, SOP po volbách 1998) přelil se voličský potenciál protestu vůči centru na jiný subjekt. Na tomto základě lze interpretovat opakované úspěchy KSS jako výsledky jediného subjektu, který v očích místních voličů „nezradil“ (respektive neměl tu možnost). Společnou bází všech zmíněných stran byla levicová orientace (ovšem značně široká a v některých případech i poměrně neurčitá – SOP). Regionální difference východního Slovenska má částečně analogický protipól v Bratislavě, která se naopak vždy vyznačovala nadprůměrnou podporou pravicových a pravo-středových stran a hrála tak ve slovenských podmínkách (z hlediska elektorátu) podobnou roli jako v českých poměrech Praha (viz nadprůměrně vysoká podpora ODS a US).

Význam regionální difference ovšem do jisté míry zastinily, ale částečně se s ním i spojily (viz „spokojená“ Bratislava a „nespokojené“ východní Slovensko) fungující „vnitroregionální“ kulturní a sociálně-ekonomické rozdíly. S jistou mírou zjednodušení je lze přiblížit asi následovně: vytvořila se početná skupina voličů, pro něž se ekonomické změny nastartované na začátku 90. let ukázaly v konečném důsledku sociálně nepříznivé, přičemž klíčovým kritériem nebylo kritérium územní (být jistou roli hrálo). V rámci transformačního procesu se tento elektorát zařadil mezi „poražené“. Vyznačoval se jen slabým vědomím o nevyhnutelnosti zásadní změny předlistopadové centralizované ekonomiky, přičemž v průběhu 90. let jeho početnost neklesala. Svědčí o tom výzkumy veřejného mínění (IVO a ÚVVM). Na otázku, zda měla změna politického režimu v listopadu 1989 smysl, odpovědělo přes 40 % (!) dotázaných deset let po změně režimu záporně. Na otázku, zda se splnila jejich očekávání ohledně vývoje po listopadu 1989, dokonce ještě vyšší procento dotázaných (45 %!) odpovědělo, že většinou ne. O šest let dříve (v listopadu 1993) to přitom bylo prakticky stejné procento (44 %) (Veľšic: 2001, 30–31). Tito voliči svůj politický protest proti změnám kanalizovali prostřednictvím různých politických stran, přičemž největší část se jich už na začátku 90. let podařilo „posbírat“ HZDS. Elektorát HZDS tak *spíše* začali tvořit „rurální“ a méně vzdělaní voliči, kteří na změnách po roce 1989 sociálně-ekonomicky prodělali a hledali možnost svou nespokojenost ventillovat. HZDS jim ji poskytla a V. Mečiar si dokázal vytvořit oddaný „skalní“ elektorát, který mu zůstal věrný (s mírnými výkyvy) až dodnes. „Skalní“ voliči HZDS tvoří v elektorátu strany velmi silné procento. Např. z voličů HZDS v roce 1998 jich tuto stranu volilo přes 65 % (!) už v roce 1994, přičemž podle výzkumu v listopadu 2000 by jich většina volila HZDS znovu (Krivý, Mesežnikov: 2001, 108). HZDS tak měla v 90. letech spolu s SMK (předtím Maďarskou koalici) nejvěrnější voliče. Charakter elektorátu, který HZDS dokázalo přitáhnout, z ní (být to je poněkud paradoxní vzhledem k její pozici největší politické strany) dělá stranu **neterritoriálního periferního protestu**. V rámci střední a východní Evropy přitom nejde o výjimečný jev. Např. v Polsku v parlamentních volbách 2001 uspěly dvě strany – Liga polských rodin a „Sebeobrana“ – které oslovovaly podobný typ elektorátu: elektorát sociálně-ekonomicky ohrožený a obávající se ztráty tradičních hodnot a jistot. (Na rozdíl od HZDS ovšem nejde o velké politické strany a jejich význam ve stranickém systému je omezený).⁹

Naopak „vítězové“, tj. ti, kteří na ekonomické transformaci vydělali nebo alespoň výrazně neprodělali, se začali orientovat na „antimečiarovské“ strany. Typickým voličem stran jako byla Slovenská demokratická koalice (SDK) a většiny stran, které ji vytvořily, se stali spíše „městští“ a vzdělanější voliči (Krivý, Balko, Feglová: 1996, 110–134; srov. Kopeček: 1999a, 44–50). Antagonizaci uvnitř politické elity tak postupně začaly odpovídat i preference elektorátu. Ten se v zásadě rozdělil na odpůrce či příznivce jednoho ze dvou existujících táborů (pracovně je můžeme nazývat „mečiarovský“ a „antimečiarovský“). Jako možné se ukázalo určitě, někdy i značné, přelévání hlasů „uvnitř“ těchto táborů, ale ne ve větším měřítku mezi nimi. (Samozřejmě jistá fluktuace voličů tu existovala především v době formování obou táborů v první polovině 90. let). Byly sice možné omezené „příchody“ a „odchody“ voličů mezi jednotlivými stranami daného tábora (viz např. „přiliv“ voličů od HZDS k SNS ve volbách 1998) (Krivý: 1999, 109), ovšem větší voličské přesuny mezi oběma tábory se nekonaly. To, že v roce 1998 „antimečiarovský“ tábor poprvé od začátku 90. let zvítězil v parlamentních volbách tak nebylo dáno přesunem politické podpory částí voličů, ale kombinací faktorů vyšší volební účasti urbánních segmentů populace a minimalizací propadů hlasů pro antimečiarovské

strany, které nepřekročily 5% volební klauzuli, k čemuž naopak v minulosti opakovaně došlo (volby 1992 a 1994).

Z této v zásadě statické situace ovšem platila jedna významná výjimka, která zároveň odráží dynamický aspekt fungování celého stranického systému. Souvisí s opakovanou restrukturalizací obou táborů. Z logiky dvoublokového mechanismu fungování stranického systému totiž opakovaně hledaly cestu nově vznikající politické strany, které zpravidla měly původ v některé straně jednoho z táborů. Z něj také obvykle dokázaly (načas) přitáhnout určitý segment voličů nebo přimět k volební participaci nevoliče. Jako příklad může posloužit radikálně levicové ZRS, založené bývalým poslancem SDE J. Luptákem, které získalo přes 7% hlasů ve volbách 1994. Jeho snaha vyhnout se spojení s oběma tábory tváří v tvář patové situaci po volbách 1994, v níž ani jeden tábor nebyl schopen vytvořit funkční vládu, se ukázala jako iluze. Deklarovaná předvolební opozičnost ZRS vůči všem politickým uskupením rychle vzala za své a ZRS „skončilo“ v jedné vládě nejenom s HZDS, ale i radikálně pravicovým SNS. (To mimochodem potvrzuje menší význam klasického pravo-levého dělení ve slovenských podmínkách na úkor linie, kterou můžeme pracovně nazvat mečiarismus versus antimečiarismus.) Podobným příkladem s opačným táborovým příklonem je SOP¹⁰, která sice vystoupila s odlišnou předvolební rétorikou – slibovala „občanské porozumění“ a „smíření obou táborů“ – ale ani ona nedokázala dvoublokovou logiku fungování systému změnit. Po volbách 1998 pak „skončila“ v Dzurindově vládě. Jak u ZRS, tak u SOP je ovšem zajímavé, že se ukázaly stranami jen jednoho volebního období, protože o původní podporu voličů záhy přišly (srov. Kopeček: 2000, 440–460 a Kopeček: 2002). Asi posledním případem strany, která analogicky sleduje jejich cestu „mezi tábory“, je Směr bývalého poslance SDE R. Fica. I v jeho případě se ovšem dá očekávat, že znovu jeho pouť skončí začleněním do jednoho z táborů (pravděpodobně antimečiarovského) se všemi z toho vyplývajícími důsledky (včetně možné ztráty části původních voličů). Označení „alternativní“ opozice, který si Směr (a rovněž další nová strana Aliance nového občana – ANO) vysloužila u některých slovenských politologů (Mesežnikov: 2001, 103–110), je tak spíše časově přechodným označením, které zřejmě záhy po volbách 2002 ztratí opodstatnění. Paradoxní závěr, který tak lze formulovat, zní, že přes vysokou fluiditu stranického systému se postupně vymezily a stabilizovaly dva protikladné politické tábory.

Pokud tedy uzavřeme výchozí úvahu o (ne)homogenosti slovenské společnosti, dojdeme k závěru, že vedle **etnické** linie slovenské společnosti v 90. letech hrálo klíčovou roli i **kulturně-sociální** štěpení. To se promítlo na úroveň politických stran a spolu s existující fragmentovaností politické elity zapříčinilo problémy s etablováním demokratického režimu. Slovensko přitom v tomto ohledu není v rámci postkomunistické Evropy výjimečné. Delší historická zkušenost tu ovšem díky relativní krátkosti demokratické éry chybí. Inspirativní se tak může jevit pohled mimo region. S jistou rezervou (vyplývající z naprosto odlišného kulturního okruhu) by se slovenská situace dala srovnat se situací existující v Argentině po několik desetiletí 20. století. Podle politologa Pierra Ostiguy (Ostiguy 1997) se tu postupně vytvořilo ve 40. letech pod vlivem silné osobnosti (Perón) rozdělení politického spektra podle linie peronismus a antiperonismus. To doprovázelo zformování dvou oddělených socio-politických subkultur, jež Ostiguy pracovně nazývá „Vyšší“ (antiperonistická) a „Nižší“ (peronistická), reprezentovaných vlastními politickými stranami. Uvnitř obou proti sobě stojících politických bloků byly zastoupeny jak strany pravicové, tak levicové (dělení pravice – levice ustoupilo do pozadí).¹¹ Oba bloky se navzájem dlouhodobě lišily profilem voličů. Peronisté oslovovali především méně vzdělané Argentinec

svou „lidovost“ (používali vulgární slovník), hlasitou obranou národních zájmů, odporem k tomu, co přicházelo ze zahraničí a nepříliš velkou úctou k dodržování zákonů (proto ono označení „Nižší“ subkultura). Antiperonisté naopak měli podporu ve vzdělanějších a kulturně vyspělejších vrstvách společnosti, orientovali se proevropsky, kosmopolitně a projevovali se u nich důraz na dodržování zákonů (s tím konvenuje označení „Vyšší“ subkultura). Existence dvou odlišných subkultur nezmizela v argentinské společnosti ani po fyzické smrti silné osobnosti. V dalších desetiletích docházelo ke střídání peronistických a antiperonistických vlád. Oba bloky se různě přeskupovaly, ale jejich jádro zůstalo zachované. Štěpení přežilo dokonce období vojenské vlády a po obnovení civilního řízení země se na začátku 80. let znovu vynořilo (Catterberg: 1991, 48–110). Situaci částečně změnila teprve modernizační reformy peronisty C. Menema na počátku 90. let, kdy tento prezident převzal část přístupů antiperonistů (což ovšem v konečném důsledku nedokázalo úspěšně řešit narůstající ekonomické problémy země).

Je sice přehnané ztotožnit slovenský případ s argentinskou situací, ovšem jisté analogie hlavně pro počáteční fázi tu nalézt lze a je dobré zvážit jejich možná rizika. Vytvoření dvou oddělených a antagonistických politických táborů, které oslovují dvě rozdílné voličské subkultury, je ve slovenských podmínkách neodmítkovatelným faktem. Dlouhodobá stabilizace této situace (podle argentinského příkladu) by mohla znamenat vážné nebezpečí pro budoucnost slovenské demokracie.

4. Slovenský model demokracie 1989–2002 a možnosti pro budoucnost

Pokud se vrátíme k výchozí lijphartovské typologii, můžeme slovenskou demokracii po roce 1989 označit bez větších pochybností za případ **odstředivé** demokracie. Vysoký stupeň konkurence (či lépe konfrontačnosti) elit se tu spojuje s vysokým stupněm kulturně-sociální fragmentace dané společnosti. Tato kategorie (a příklady demokratických režimů jež zahrnuje) současně signalizuje přítomné nebezpečí pro samotné **přetrvání** demokracie. Lze ale najít jiný model, který by řešil slovenské problémy? Zkusme se podívat znovu na lijphartovskou typologii. Nebylo by pro Slovensko vhodné využití konsociační demokracie, jejímž velkým zastáncem Lijphart byl?

Lijphart pro její funkčnost ovšem předpokládal nejenom konsensus na úrovni elity (což ve slovenském případě absentuje), ale i striktní oddělení a vysoký stupeň vnitřní integrace jednotlivých segmentů dané společnosti a jejich propojenost se „svou“ politickou reprezentací. Proto mohla konsociační demokracie fungovat (do 70. a snad ještě 80. let 20. století) např. v rakouských podmínkách, v nichž byly politické strany pevně ukotveny ve svém přirozeném společenském milieu, které dokázaly plně ovládat. Ve slovenském případě se ovšem přes existenci více cleavages (viz výše) nedá mluvit o vysokém stupni segmentace společnosti, který by se blížil rakouskému či nizozemskému vzoru. Navíc zakotvenost slovenských politických stran ve společnosti je značně mělká, počet členů prakticky všech stran nízký a stabilita řady politických stran nízká (viz výše restrukturalizace obou stranických táborů). Vhodnější pro slovenské podmínky se zdá využití pozdější verze konsociační demokracie – univerzálnější **demokracie konsensuální** (srov. Hloušek, Kopeček: 2002). Tu Lijphart vytvořil v dichotomii s **westminsterským** (majoritním) modelem demokracie (Lijphart: 1984). Na rozdíl od předchozí konsociační demokracie zde došlo k výraznému přesunu zájmu k ústavně-politické stránce fungování demokratických

režimů. Cílem konsensuálního modelu je stručně řečeno maximální omezení uplatňování většinového principu, rozptýlení moci, rozdělení odpovědnosti za politická rozhodnutí a prosazení podílu menšin na moci řadou různých způsobů. Plně se v něm tedy projevuje potlačení akceschopnosti výkonné moci na úkor co největší reprezentace co největšího počtu politických proudů. Majoritní demokracie je naopak založena na co největší koncentraci moci na ústřední úrovni v rukou jedné strany, která nese jasnou (nedělenou) odpovědnost za výkon moci, a jež vyšla vítězně z konkurenčního volebního boje s druhou velkou politickou stranou. Je tak jasně odlišena vláda a opozice, přičemž bázi rozdílu je „většina“ a „menšina“, což nevyžaduje komplikované a náročné vyjednávání a dosahování kompromisů. Je tu tedy převaha principu akceschopnosti výkonné moci nad principem její co největší reprezentativity.

Westminsterský a konsensuální model se ovšem v praxi v čisté podobě vyskytovaly výjimečně už v době, kdy Lijphart s jejich koncepcí přišel (westminsterský – např. Velká Británie, Nový Zéland; konsensuální – např. Belgie, Nizozemí), přičemž i u nich Lijphart identifikoval některé deviate (s evolucí některých modelových případů v 80. a 90. letech se tato otázka dále zproblematicovala). Proto se jeví přesvědčivěji mluvit dnes raději o politických systémech s převahou konsensuálních nebo westminsterských prvků, eventuelně o systémech přibližně rovnoměrně spojujících prvky obou. Vůči sobě postavené prvky majoritního a konsensuálního modelu vypadají následovně:

1. koncentrace výkonné moci v rukou jedné strany a „jednobarevná“ vláda x tvorba velkých koalic
2. fúze moci a dominance vlády nad parlamentem x formální i neformální rozdělení (rozptýlení) moci – výrazné oslabení moci exekutivy, vláda nesmí dominovat ve vztahu k parlamentu
3. nevyvážený (asymetrický) bikameralismus – dolní komora dominuje nad horní, pokud ta vůbec existuje x vyvážený (symetrický) bikameralismus (vyrovnané pravomoci obou komor parlamentu)
4. bipartismus x vícestranický systém
5. jednorozměrná stranická soutěž (obvykle třídní pravo-levé štěpení) x vícerozměrná stranická soutěž (existuje více štěpících rovin – etnická, jazyková, náboženská, třídní atd.)
6. většinový volební systém x poměrný volební systém a uplatňování principu proporcionality a preferenčních kvót v celém systému (především veřejná správa) (Lijphart: 1977, 38–41)
7. unitární a centralizovaná vláda x teritoriální i neteritoriální federalismus a decentralizace pravomoci (důraz na rozptýlení moci a posílení autonomie jednotlivých společenských skupin)
8. nepsaná ústava a tím pádem ničím neohraničená suverenita parlamentu x psaná ústava a menšinové veto (ústava má zabránit zneužití moci většinou, menšina má také právo vetovat rozhodnutí ohrožující její životní zájmy)
9. vyloučení nástrojů přímé demokracie (charakter demokracie je čistě zastupitelský) x silné prvky přímé demokracie
10. pluralismus a závislost centrální banky na výkonné moci x korporativismus a nezávislost centrální banky¹²

Slovenská situace po roce 1989 byla charakteristická pozvolným usazováním základních politických institucí. Svou roli tu hrála především už výše zmíněná otázka státoprávního uspo-

řádání, jejíž řešení nakonec vyústilo ve vznik unitárního státu. Na přelomu let 1992/1993 se podoba ústavně-politického rámce současného slovenského státu víceméně stabilizovala, byť k určitým korekturám docházelo i později. Pokud se podíváme na první desetiletí vývoje nezávislého státu, nalezneme tu problematický pokus o zavedení westminsterského modelu demokracie v éře let 1994–1998. Mečiarova vláda se tehdy snažila o změnu stávajícího ústavně-politického rámce. Ihned po jmenování vlády v lednu 1995 se objevila tendence ke koncentraci moci v rukou jedné strany (HZDS) a k prosazování dominance vlády vůči parlamentu.¹³ Ještě důležitější z dlouhodobého hlediska se mohl ukázat pokus o změnu volebního systému z poměrného (s 5% uzavírací klauzulí) na většinový či na nějakou kombinaci většinového a poměrného, o čemž HZDS v této době intenzivně uvažovalo. Tady je nutné připomenout předchozí inovace volebního systému. Původně pro první volby do slovenského parlamentu v roce 1990 byla klauzule dokonce jen 3% a odstupňovaně vyšší po koalici (7% pro dvou a tří členné, 10% pro čtyř a vícečlenné). Od voleb 1992 pak fungovala 5% klauzule pro samostatně kandidující strany (pro koaliční kandidátky ke změně nedošlo).

Tento mečiarovský náběh na majoritní model ovšem neskončil příliš úspěšně. Jednak HZDS bylo do značné míry stále omezováno koaličním charakterem vlády. Její partneři SNS a ZRS přes své satelitní postavení nikdy nepřipustili, aby Mečiarova strana ve svých rukou koncentrovala opravdu veškerou moc. Úhelný kámen celé změny ústavního rámce – komplexní změna volebního systému – ztratil pro HZDS smysl v okamžiku, kdy vznikla v roce 1997 Slovenská demokratická koalice (SDK) (srov. Kopeček: 1999b, 249). Ta se svojí voličskou podporou (podle tehdejších průzkumů preferencí) HZDS prakticky vyrovnala. Tím se výrazně snížila šance, že změna volebního systému umožní straně získat absolutní většinu parlamentních mandátů (svou roli tu dále hrála problematická průchodnost tohoto návrhu v parlamentu ve chvíli, kdy jej ani SNS a ZRS nepodporovaly). Nakonec před volbami 1998 došlo „jen“ ke změně volebního zákona (bez zásadní změny volebního systému), což mělo napomoci volebnímu vítězství HZDS. Tato vize se sice nenaplnila, nicméně právě volební zákon výrazně přispěl k pozdější dezintegraci SDK. Většina v roce 1998 novelizovaných ustanovení volebního zákona byla ovšem po volbách ústavním soudem (pro protiústavnost) zrušena. Pokus o uplatnění majoritního modelu tak skončil neúspěchem a navíc způsob a metody, které přitom HZDS uplatňovalo, stejně jako cíle, které tím chtělo dosáhnout, výrazně vybočily z demokratického rámce. Proto **nelze v tomto případě hovořit o pokusu o zavedení majoritního modelu v lijphartovském smyslu.**

Úvahy o modifikaci volebního systému nezmizely ani v éře 1998–2002, přičemž teď našly živnou půdu i v antimečiarovském táboře. Důvodem pro jejich opětné oživení se stal proces fragmentace řady politických stran, který se během volebního období postupně stupňoval (rozpad SDK a štěpení i uvnitř stran, které ji vytvořily, velké secese z SDĽ, SNS, SOP atd.). Vznikla celá řada nových politických subjektů a politická scéna se silně znepřehlednila. Vedlejším důsledkem bylo i to, že se postupně zvyšoval počet v poslaneckých klubech nezařazených poslanců slovenského parlamentu (ke konci volebního období v květnu 2002 už to byla více než jedna pětina poslanců!). Latentně přítomná otázka úpravy volebního systému tak získala silný náboj, přičemž diskurs probíhal především okolo volební klauzule. Několik malých stran požadovalo snížení volební bariéry (Demokratická strana, Občanská konzervativní strana, Liberálně demokratická unie aj.), s tím, že primárně jim šlo o snížení volební klauzule (především pro koalici, aby mohly své zástupce umístit na kandidátce jiného většího subjektu). Naopak

např. opoziční Směr navrhoval zvýšení klauzule pro jednotlivou kandidující stranu na 8 % a násobně vyšší pro koalice podle počtu členů¹⁴ a později dokonce přišel s nápadem na úplnou změnu volebního systému z poměrného na jednokolový většinový a na zavedení imperativního poslaneckého mandátu. K žádným větším změnám volebního systému ovšem nakonec před volbami 2002 nedošlo a tato otázka zůstane předmětem politického diskurzu i ve volebním období 2002–2006.

5. Predispozice pro konsensuální model a jejich úskalí

Šance, že se v současných slovenských podmínkách najde konsensus pro zásadní reformu demokracie směrem k westminsterskému modelu, je minimální. Navíc rizika, která by z toho mohla vyplynout – viz pokus z let 1994–1998 – jsou značná a mohla by vyústit v další prohloubení polarizace slovenské politiky a společnosti. Jistým východiskem se naopak jeví směřování ke konsensuálnímu modelu, kterému i více odpovídá současná podoba některých ústavních a politických institucí. Zvláštní význam přitom má i politická praxe, především ta, která se rozvinula po roce 1998. Zkusme se podívat na jednotlivé znaky konsensuální demokracie a jejich naplnění ve slovenských podmínkách (pro přehlednost jsou prvky seskupeny do několika skupin).

• **Tvorba velkých koalic, formální a neformální rozdělení moci mezi vládu a parlament, symetrický bikameralismus.** Všechny slovenské vlády po roce 1990 (s výjimkou poměrně krátkého období od poloviny roku 1992 do poloviny roku 1993¹⁵) měly koaliční charakter, přičemž ovšem až do roku 1998 vždy šlo o minimální vítězné koalice. Dzurindova vláda v letech 1998–2002 nabyla rozměru výrazně širšího, když byla v první polovině svého funkčního období dokonce zaštitěna v parlamentu (nepevnou) ústavní většinou. Ve slovenské politologii se označení velká či dokonce „superverelká“ koalice pro Dzurindovu vládní koalici vžilo, ovšem z hlediska lijphartovského konceptu je toto označení problematické. Lijphart totiž termínem velká koalice označuje sdílení exekutivní moci *všemi* důležitými politickými stranami, což ovšem ve slovenském případě zdaleka nebylo naplněno (především na exekutivě neparticipovala největší slovenská politická strana – HZDS) (Lijphart: 1984, 23–24).¹⁶ Zajímavé přitom je, že koaliční vlády od Moravčíkovy až po Dzurindovu mezi lety 1994–2002 byly tvořeny ideologicky naprosto rozdílnými stranami. Přesto všechny svůj mandát dovedly až do konce funkčního období.¹⁷ Praxe tvorby většiny vlád po roce 1992 tak sice nasvědčuje dobrým vyhlídkám na konsens, který se ovšem (zatím) zastavuje na hranicích obou politických táborů. Co se týká rozdělení (rozptýlení) moci lze konstatovat, že na rozdíl od Mečiarovy vlády do roku 1998, došlo po volbách 1998 k výraznému posunu v tomto směru, který ovšem někdy překračoval hranice únosnosti. Dzurindova vláda se dokonce někdy ocitla až v roli „zajatce“ parlamentní většiny, když jen velmi těžko prosazovala řadu svých cílů proti vůli některých poslaneckých klubů vládních stran. Pokud jde o horní komoru, je tato otázka v podstatě mimo diskusi. Návrhy, jež se např. u prezidenta Schustera na téma zřízení horní komory objevily, zůstaly u ostatní politické elity prakticky bez odezvy a šance na změnu situace je v dohledné budoucnosti minimální.

• **Vícestranický systém a vícerozměrná stranická soutěž.** Míra fragmentace stranického spektra byla po celá 90. léta vysoká, přičemž v tomto směru přes přechodné opačné integrační tendence (viz SDK) nedošlo k nějakému zásadnímu zvratu. Stačí připomenout několik čísel. Ve

volbách v roce 1994 se do parlamentu dostalo formálně 7 volebních subjektů, nicméně ve skutečnosti jich bylo mnohem více. Devět politických formací totiž vstoupilo do parlamentu v rámci volebních koalic, tři strany umístily své kandidáty na kandidátkách třech jiných stran (de facto kryptokoalice) a jen dvě parlamentní strany kandidovaly opravdu samostatně (Zemko: 1994, 53). V roce 1998 se situace v modifikované podobě zopakovala. Formálně volební strana SDK byla prakticky kryptokoalicí pěti politických stran, podobným případem skryté koalice tří stran byla SMK. Navíc velkým problémem se stala jistá nestabilita systému. Co se týká rozměru stranické soutěže, bylo už výše poukázáno na existenci několika velmi silných cleavages, které zásadně dělí společnost a determinují stranickou soutěž.

• **Poměrný volební systém a uplatnění principu proporcionality.** Poměrný volební systém a jeho uplatňování bylo rovněž už výše zmíněno. Ovšem zajímavé je i uplatňování proporcionality nejenom ve volební soutěži, ale i na různých úrovních veřejné správy a rovněž tak jeho role v ekonomické sféře (neprivatizované státní podniky). V této oblasti chyběla na začátku 90. let jednotná koncepce, což byl důsledek přechodové situace po změně režimu. Postupně se ovšem prosadil stále více stranický charakter personální politiky. Asi rozhodující zlom zde nastal po převzetí moci Mečiarovou vládní koalicí po volbách 1994, což provázela vlna personálních čistek, jak ve veřejné správě, tak při řízení státních podniků a obsazování takto uvolněných postů podle koaličního klíče členy či oddanými stoupenci HZDS, SNS a ZRS (Mesežnikov, 1996: 16). Po volbách 1998 se situace zrcadlově obrátila, přičemž nová vládní garnitura přivedla celý systém k dokonalosti. Od centrální úrovně až po místní úroveň byly vládními stranami uzavřeny dohody, které určily, která strana obsadí jakou funkci. Tento systém byl tak důsledný, že např. v prešovském kraji se na seznamu rozdělovaných funkcí ocitly posty od šéfa krajského úřadu až po post ředitele krajské hvězdárny (Lieskovský: 1999, 10). Průvodními (negativními) jevy se samozřejmě stal i růst korupce a nepotismu, nicméně není možné přehlédnout i jiné stránky tohoto procesu, především ty, které výrazně napomohly jistě (křehké) stabilizaci poměrů mezi stranami. Tato parcelace státu silně připomíná např. rakouský princip *Proporz*, do něhož po druhé světové válce postupně vyústila rakouská konsociační demokracie (Hloušek: 2001, 348–350, 353). Opět je ovšem nutné připomenout, že tento princip zatím nepřekračuje hranice mezi oběma tábory.

• **Teritoriální i neteritoriální federalismus, decentralizace pravomocí a menšinové veto.** Nejvýraznějším projevem decentralizace se stala reforma veřejné správy, která v roce 2001 vyústila ve zřízení nových samosprávných krajů, čímž došlo k určitému decentralizačnímu pohybu. Unitární charakter slovenského státu ovšem zůstal zachován a způsob jakým byla tato decentralizace provedena, tj. stanovení takových hranic krajů, které byla zcela v rozporu s názorem maďarské politické reprezentace, příliš nesvědčí o respektování práv etnických menšin. V tomto případě se přitom dá říci, že šlo o životní zájem menšiny, který by měl být u konsensuální demokracie respektován. Otázka respektování menšinových názorů (nejen u etnických menšin) se přitom ukázala v politické praxi jako velmi ožehavá. Klasickým příkladem může být problém neschopnosti parlamentu dohodnout se na volbě nového prezidenta na začátku roku 1998. Tehdejší vládní koalice, které chyběla potřebná kvalifikovaná většina k prosazení svého kandidáta, raději dala přednost vzniku prezidentské vakance, než aby akceptovala nějakou kompromisní osobu.

• **Korporativismus a nezávislost centrální banky.** Sociální dialog, kolektivní vyjednávání a tripartita se ve slovenských poměrech po roce 1989 zakořenily. Politická polarizace

v polovině 90. let se ovšem silně podepsala i v oblasti zprostředkování a reprezentace zájmů. V tomto období se např. rozštěpila novinářská organizace na dvě – jednu promečiarovskou a druhou antimečiarovskou. Podobně např. v oblasti dopravy se od původního Odborového svazu železničářů, které obviňovalo tehdejší vedení železnic z tunelování drah, oddělil k vládě vstřícný Železniční dělnický odborový svaz. Podobný proces zasáhl řadu dalších profesních organizací. Nicméně vyjednávací mechanismy toto období přežily a po roce 1998 došlo k jistému uklidnění situace. V současné době mají na celostátní úrovni dvě organizace – Konfederace odborových svazů SR a Asociace zaměstnavatelských svazů a sdružení – exkluzivní přístup k vládě prostřednictvím tripartity (tento přístup je od roku 1999 právně zakotvený, tj. obě organizace mají možnost podílet se na přípravě sociálních a ekonomických zákonů a působit na rozhodování vlády) (Malová, Rybár: 2001, 224). Nicméně tento fakt sám o sobě ještě neznamená, že Slovensko směřuje k silnému korporativismu. Zpochybňuje to často existence několika konkurenčních organizací zastupujících zájmy stejné sociální skupiny, klesající počet členů odborů a existence nepovinného členství v celé řadě profesních organizací. Spíše se dá s jistotou rezervou hovořit o existenci slabého až středního korporativismu. Co se týká postavení centrální banky, lze říci, že si po celou éru své existence (bez ohledu na to, kdo právě vládl) udržela vysokou míru nezávislosti na výkonné moci).

Pokud tedy provedeme určitou sumarizaci, lze říci, že některé prvky dlouhodobě odpovídají konsenzuálnímu modelu demokracie (např. poměrný volební systém, vícerozměrná stranická soutěž). U dalších vývoj v posledních letech může svědčit o náběhu na ně (např. tvorba větších než minimálních vítězných koalic, výrazné rozdělení moci mezi vládu a parlament). U jiných se ovšem o příklonu ke konsenzuálnímu modelu dá hovořit jen částečně (korporativismus, uplatňování proporčního principu), problematicky (decentralizace pravomocí) či vůbec (menšinové veto, teritoriální a neteritoriální federalismus, neexistence horní komory parlamentu). Stranický systém sice bezesporu formálně kritéria vhodnosti pro uplatnění konsenzuální demokracie splňuje, ovšem logika jeho fungování během 90. let do ní rozhodně nezapadala. Právě od toho se odvíjí omezení funkčnosti konsenzuálních prvků jen na část politické obce. Pokud by měla slovenská demokracie směřovat ke konsenzuálnímu modelu, bylo by zapotřebí posílit některé jeho znaky. Především pak posílit ochranu (momentálních) menšin a více integrovat politickou elitu, tj. zapojit alespoň některé protestní aktéry do systému. Bez toho není prosazení konsenzuálního modelu možné.

Poslední poznámku ke konsenzuální demokracii je třeba věnovat otázce obecnější aplikace tohoto konceptu. Jeho užitečnost pro slovenské poměry neznamená, že je vhodný pro všechny státy postkomunistické střední a východní Evropy. Např. v českém případě lze považovat jeho využití vzhledem k homogenitě politické kultury za kontraproduktivní. Slovenské podmínky ovšem odůvodňují přístup zcela opačný.

6. Závěr – nezbytnost historického kompromisu s HZDS

V této stati jsem se pokusil načrtnout některé rysy slovenského demokratického režimu po roce 1989 a jednu z možných cest budoucí stabilizace slovenské demokracie prostřednictvím konsenzuálního konceptu A. Lijpharta. Předložený obraz není a nemůže být ani zcela komplexní

a už vůbec si nedělá prognostické nároky. Doba psaní tohoto textu (jaro 2002) navíc do něj neumožnila zapracovat dopady, které bezesporu budou mít volby v září 2002.

Na závěr bych se ještě rád vrátil k otázce, které jsem se dotknul v předchozí kapitole a to zapojení některých protestních aktérů do systému. Jedná se především o budoucí roli a pozici HZDS. HZDS v 90. letech způsobilo deformaci ve fungování politické soutěže (viz vlády tvořené ideologicky naprosto odlišnými stranami) a celý systém zpolarizovalo. Zaplatilo za to téměř úplnou izolací v systému po roce 1998. Ta se ukázala účinným, ovšem situací trvale neřešícím nástrojem, protože HZDS si udrželo svou politickou relevanci, byť „jen“ ve formě (značného) vyděračského potenciálu. HZDS tak představuje, nejenom stranu *neteritoriálního periferního protestu* (jak už bylo výše ukázáno), ale i subjekt, který je v souladu se sartoriánskou teorií klasifikovatelný jako *izolovaná strana*,¹⁸ tj. strana, již převládající veřejné mínění (zejména z hodnotových důvodů) neakceptuje a ostrakizuje. V zásadní otázce pro budoucnost – konsolidaci demokracie – tak sice při srovnání let 1998 a 2002 došlo k výraznému posunu. Výsledek je ovšem stále snadno zpochybnitelný v případě budoucí *zásadní* výměny vládní elity. Vysoce pravděpodobné vítězství HZDS v parlamentních volbách 2002 k ní sice zřejmě nepovede. I po volbách je totiž velmi pravděpodobné setrvání u moci části současných vládních stran doplněných „alternativními“ stranami (Směr a případně ANO – viz výše). Ovšem to neřeší otázku **definitivní konsolidace slovenské demokracie**.

Průlomem v tomto směru by mohl být *historický kompromis* s HZDS (postupně vytvářený na různých úrovních a v různých otázkách během volebního období 2002–2006). Cílem historického kompromisu je odstranění potenciálního nebezpečí, které HZDS pro slovenskou demokracii v současné době představuje. Důležité přitom je, aby došlo *k určité evoluci profilu HZDS*¹⁹, *k oslabení dosavadní logiky dvoublokového fungování stranicko-politického systému* (mečiarovský versus antimečiarovský tábor) a *postupně* proběhl přechod na nový model, v němž se začnou vytvářet vlády podle ideologické blízkosti a linie mečiarismus a antimečiarismus definitivně ztratí význam. Jisté signály lze v tomto směru vidět už ke konci funkčního období Dzurindovy vlády (především rozpad opozičního spojení HZDS – SNS, dezintegrace samotné SNS a v důsledku toho i snížení voličské podpory obou nástupnických subjektů, pokles rétoriky vymezování se vůči HZDS ze strany některých vládních stran a dokonce omezené spojení s ním na regionální úrovni – viz volební koalice SDL, SOP a HZDS v některých krajích v regionálních volbách v prosinci 2001). Řešení otázky, jestli k transformaci slovenské stranicko-politické soustavy skutečně dojde, však ukáže až blízká budoucnost.

Poznámky:

1. Tento článek byl zpracován v rámci grantového projektu „Interdisciplinární pojetí demokracie“ podporovaného Vzdělávací nadací Jana Husa (HESP 0205).
2. Autoři, kteří později využívali Lijphartovské typologie, do této kategorie pracovně řadili Švédsko, Norsko, Dánsko, Island a Finsko. Při praktickém výzkumu ovšem zjistili, že u těchto zemí nelze zjistit jednoznačný rozdíl mezi konsociační a depolitizovanou demokracií (Fiala, Schubert: 2000, 112–114).
3. V SNS byla tato otázka hlavním důvodem k rozštěpení strany na přelomu let 1993/1994.
4. Zahájená známou „nocí dlouhých nožů“, při níž byla na zasedání parlamentu začátkem listopadu 1994 parlamentní opozice odsouzena do role pasivního aktéra, jenž je zbaven jakýchkoliv kontrolních pravomocí.

5. Podle posledního sčítání obyvatel z roku 2001 je to přesně 9,7 %, což je určitý pokles oproti sčítání v roce 1991, kdy se k maďarské národnosti přihlásilo 10,6 % obyvatel. Zajímavé je, že k poklesu došlo i v absolutních číslech (z 567 tisíc v roce 1991 na 520 tisíc v roce 2001). Tato fakta byla v rámci maďarské komunity přijata se značným znepokojením.
6. Výjimkou je snad jen na úrovni politických stran současná Slovenská demokratická a křesťanská unie.
7. Při sčítání v roce 2001 se k jiné národnosti než slovenské či maďarské přihlásilo jen 4,5 % obyvatel. O poměrně nízkém národním uvědomění romské populace svědčí i to, že se k romské národnosti přihlásilo jen 1,7 % (např. k české to bylo 0,8 %) – <http://www.statistics.sk/webdata/slov/scitanie/tab/zu.htm>
8. Spíše kuriózním projevem orientace východoslovenských regionálních elit mimo Bratislavu bylo to, že když v listopadu 1989 vznikala VPN, pojmenovali v Košicích nově vznikající hnutí po českém vzoru Občanské fórum. „K nápravě“ potom došlo až dodatečně.
9. V polských podmínkách šlo samozřejmě i o (zpožděnou) ventilaci obav z blížícího se vstupu do EU (a s tím spojených) sociálních dopadů.
10. U ní ovšem přímý původ v některém táboře chybí. Nedá se za něj považovat dřívější členství jejího lídra R. Schustera v bývalé komunistické straně, protože z ní vystoupil už na počátku její transformace v roce 1990.
11. Peronismus je co do zaměření stejně těžko zařaditelný jako mečiarismus. Často uváděné označení populistický nejde příliš dohromady s pozdějšími neoliberálními proudy v peronistickém hnutí. Anti-peronistické síly byly reprezentovány politickými proudy od krajní marxistické levice přes občanský střed až po neoliberální konzervativní pravici.
12. Tyto dva prvky Lijphart zařadil jako znaky jeho modelů až v 90. letech. U postavení centrální banky je přitom možné mít jistotu pochybnost, zda skutečně jde o prvek, který má pro daný model opravdu význam (srov. Novák: 2001, 35–37).
13. Vládní koalice se de facto ustavila už na první schůzi parlamentu začátkem listopadu 1994. Paradoxní ovšem je, že až do začátku roku 1995 zůstávala v úřadu předchozí přechodná Moravčíkova vláda, která se tak ocitla v podivné situaci, kdy parlamentní většina rozhodovala bez ohledu na ni.
14. Tj. pro 2členné 16 %, 3členné – 24 % atd. (Pravda on-line 27. 11. 2000).
15. Tehdejší situace byla značně specifická a od počátku spíše provizorní. Formálně jednobarevné vládě V. Mečiara HZDS chybělo jen minimum mandátů k parlamentní většině. Vynahrazovala si to tichou spoluprací se SNS (jejíž tehdejší předseda L. Černák ve vládě zasedal, ovšem bez uzavření koaliční dohody) a částečně i s SDE. Mimo to se mohla spolehnout na podporu několika nezávislých poslanců.
16. Je nutné ovšem v této souvislosti opět připomenout, že Lijphart mluví o konsensuální demokracii jako o obecném (abstraktním) modelu, kterému se jednotlivé země ve skutečnosti mohou více či méně přibližovat.
17. Konkrétně šlo o přechodnou Moravčíkovu vládu v roce 1994, vládu HZDS, SNS a ZR v letech 1995–1998, vládu SDK, SDE, SOP, SMK (a od roku 2000 KDĽ) v letech 1998–2002.
18. Sartori jako příklad izolované strany z prostředí západní Evropy uvádí postfašistické Italské sociální hnutí (dnešní Národní aliance), které nebylo po desetiletí (až do roku 1993) připuštěno k vládní moci. (Sartori: 2001, 79–80).
19. Deklarovaná přeměna HZDS na „lidovou stranu“ v roce 2000 se v této souvislosti dá označit za kosmetickou korekturu profilu strany. V případě příliš prudkých posunů od monolitní formace v čele s charismatickým vůdcem se ovšem HZDS vystavuje riziku ztráty části voličské podpory. Proto je důležitá právě evolučnost celého procesu.

Literatura:

- Antoszewski, A., Herbut, R. (1997): *Demokracje zachodnieuropejskie. Analiza porównawcza*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
- Burton, M., Gunther, R., Higley, J. (1995): *Elita i rozwój demokracji*, in: Szcupacziński, J (red.): *Władza i społeczeństwo*, antologia tekstów z zakresu socjologii polityki, Warszawa: Scholar

- Catterberg, E. (1991): *Argentina Confronts Politics*, London: Lynne Rienner Publishers.
- Fiala, P., Schubert, K. (2000): *Moderní analýza politiky*, Brno: CDK
- Hloušek, V. (2001): *ÖVP a proměny katolického tábora*, *Politologický časopis*, roč. 6, č. 4.
- Hloušek, V., Kopeček, L. (2002): *Česká republika – konsensuální nebo majoritní model demokracie?*, *Politologická revue* roč. 8, č. 2 (v tisku).
- Kopeček, L. (1999a): *Specifika vývoje slovenského systému stran*: in: Strmiska, M. (ed.): *Postkomunistické stranické soustavy a politická pluralita*, Brno: MPÚ
- Kopeček, L. (1999b): *Slovenská demokratická koalice – vznik, geneze a charakteristika*, *Politologický časopis*, roč. 6, č. 3.
- Kopeček, L. (2000): *Radikální levice ve slovenské politice: Komunistická strana Slovenska a Sdružení dělníků Slovenska*, *Politologický časopis*, roč. 7, č. 4.
- Kopeček, L. (2002): *Strana občanského porozumění – strana na „jedno použití“*, *Středoevropské politické studie*, roč. 4, č. 2–3, (elektronická verze – <http://www.iips.cz/seps.html>)
- Krivý, V. (1999): *Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby 1992–1998*, Bratislava: IVO
- Krivý, V., Feglová, V., Balko, D. (1996): *Slovensko a jeho regióny – Sociokultúrne súvislosti volebného správania*, Bratislava 1996,
- Krivý, V., Mesežnikov, G. (2001): *Politické strany a ich prívrženci*, in: Gyarfášová, O., Krivý, V., Velšic, M.: *Krajina v pohybe*, Bratislava: IVO
- Kubát, M. (2001): *Politika a vládnutí ve středovýchodní Evropě*, in: Kubát, M. (ed.): *Východní rozšíření Evropské unie*, Brno: MPÚ
- Lieskovský, P. (1999): *Normalizácia a kádre*, *Politické vedy*, roč. 2, č. 3.
- Lijphart A. (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty One Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A. (1968): *Typologies of Democratic Systems*, *Comparative Political Studies*, vol. 1, nr. 1
- Lijphart, A. (1977): *Democracy in Plural Societies: Comparative Exploration*, New Haven: Yale University Press.
- Malová, D. – Rybár, M. (2001): *Organizované záujmy*, in: Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava: IVO
- Malová, D. (1998): *Neťahák inštitucionalizácia parlamentnej demokracie na Slovensku*, *Politologická revue*, roč. 4, č. 1.
- Mesežnikov, G. (1996): *Vnútropolitický vývoj a politická scéna SR v roku 1995*, in: Bútorá, M., Hunčík, P.: *Slovensko 1995. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO
- Mesežnikov, G. (2001): *Vnútropolitický vývoj a systém politických strán*, in: Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava: IVO
- Mesežnikov, G. (2001): *Vnútropolitický vývoj a systém politických strán*, in: Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.): *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*, Bratislava: IVO
- Novák, M. (2001): *Jakou demokracií pro nově demokracie?* Brno: MPÚ
- Ostiguy, P. (1997): *Peronism and anti-peronism: Social-cultur bases of political identity in Argentina*, Berkeley, <http://www.pitt.edu/~lasa/elecpapers.htm>
- Sartori, G. (2001): *Srovnávací ústavní inženýrství*, Praha: Slon
- Szomolányi, S. (1997): *Aký režim sa vynára na Slovensku*, in: Szomolányi, S. (ed.): *Slovensko: problémy konsolidácie demokracie. ... spor „o pravidlá hry pokračuje“*, Bratislava: Fridrich Ebert Stiftung.
- Szomolányi, S. (1999): *Tranzičná cesta Slovenska a voľby 1998*, in: Bútorá, M., Mesežnikov, G., Bútorová, Z. (eds.): *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*, Bratislava: IVO
- Štatistický úrad SR (<http://www.statistics.sk>)
- Velšic, M. (2001): *Spoločenská atmosféra*, in: Gyarfášová, O., Krivý, V., Velšic, M.: *Krajina v pohybe*, Bratislava: IVO
- Zemko, M. (1994): *Politické strany a volebný systém na Slovensku v retrospektíve troch volieb do SNR a NR SR*, in: *Slovensko: voľby 1994. príčiny – dôsledky – perspektívy*, Bratislava: Fridrich Ebert Stiftung a Slovenská spoločnosť pre politické vedy.